

Samenvatting literatuuronderzoek

Inleiding

JSO expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding wil een methodiek ontwikkelen gericht op opvoedingsondersteuning aan vaders. Het opvoedingsondersteunende aanbod specifiek voor vaders is beperkt. Bovendien is er weinig bekend over de problemen die vaders ondervinden bij de opvoeding van hun kinderen en in hoeverre vaders behoefte hebben aan opvoedingsondersteuning. Vooraf is een literatuuronderzoek uitgevoerd door twee studenten van de Universiteit Leiden. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan een goed aanbod van opvoedingsondersteuning. De volgende vragen zijn door middel van literatuuronderzoek beantwoord:

1. Wat wordt verstaan onder de definities opvoeding en opvoedingsondersteuning?
 - a. Welke modellen worden bij het begrip opvoeden gehanteerd?
 - b. Welke functies en werkvormen van opvoedingsondersteuning zijn er?
2. Wat is de rol van vaders in de opvoeding?
 - a. Welke opvattingen bestaan er over de rol van vaders en goed vaderschap?
 - b. Welke factoren spelen een rol in de betrokkenheid van vaders?
 - c. Wat is de invloed van vaders op de ontwikkeling van het kind?
3. In hoeverre hebben vaders behoefte aan een opvoedingsondersteunend aanbod?
 - a. Hebben risico en moeilijk bereikbare groepen vaders specifieke behoeften ten aanzien van opvoedingsondersteuning?
4. Hoe dient het opvoedingsondersteunende aanbod vorm te krijgen?
5. Wat is er al in Nederland aan projecten en activiteiten op het gebied van opvoedingsondersteuning voor vaders?
6. Wat zijn de belemmerende factoren en de succesfactoren voor een effectief en aantrekkelijk aanbod voor vaders en beroepskrachten?
7. Is het huidige aanbod afgestemd op de behoeften van vaders?

Opvoeden en opvoedingsondersteuning

Allereerst is getracht een antwoord te vinden op de vraag wat verstaan kan worden onder opvoeding en opvoedingsondersteuning. Opvoeden is een transactioneel proces tussen kind, ouders en de omgeving (Sameroff & Chandler, 1975). Op zowel kind-, ouder- als omgevingsniveau kunnen zich verschillende risico- en beschermende factoren voordoen. Het proces kan uit evenwicht raken door de invloed van één of meerdere risicofactoren waardoor de draaglast te groot wordt en opvoedproblemen kunnen ontstaan. Dit wordt beschreven in het balansmodel van Bakker e.a. (1998) (zie bijlage 1). Sociale steun is een beschermende factor. Opvoedingsondersteuning kan daarom de draagkracht van ouders vergroten zodat de balans weer in evenwicht komt.

Volgens Vandemeulebroecke e.a. (2002, pp.13) kan opvoedingsondersteuning gezien worden als “het geheel van maatregelen, voorzieningen en structuren en activiteiten die erop gericht zijn de mogelijkheden van

het (primaire) opvoedingsmilieu aan te spreken, te verrijken en/of te optimaliseren ten einde van kinderen en jeugdigen optimale opvoeding- en ontwikkelingskansen te bieden.” De auteurs onderscheiden hierbij drie functies ‘aanspreken en verrijken van het opvoedingsmilieu’, ‘bewaren en het opnieuw in evenwicht brengen van de balans tussen risico- en protectieve factoren’ en ‘onthaal, doorverwijzing en oriëntering naar intensieve gespecialiseerde begeleiding’. Voor het realiseren van deze functies bestaan verschillende activiteiten en werkvormen, zoals informatieverstrekking over opvoedingsgedrag via een folder of een televisieprogramma.

Veel ouders hebben behoefte aan opvoedingsondersteunende activiteiten, maar weten niet waar ze deze hulp kunnen krijgen. Ouders hebben de meeste behoefte aan informatie en advies, maar ook praktische hulp of emotionele steun. De meeste ouders zoeken steun binnen het informele netwerk (Leseman, Fahrenfort, Hermanns & Klaver, 1998; Rispens e.a., 1996; Zeijl e.a., 2005). Opvallend is dat er over de specifieke behoeften van vaders aan opvoedingsondersteuning in de literatuur niets is gevonden. Wellicht hebben vaders andere behoeften dan moeders en worden zij in het huidige aanbod dat vooral gericht is op moeders nauwelijks bereikt.

De rol van vaders bij de opvoeding

In de samenleving is een trend merkbaar waarbij vaders meer zorgen en meer bij de opvoeding van de kinderen betrokken (willen) zijn. Door een toename van vrouwen op de arbeidsmarkt, lijken taken meer gelijk verdeeld te worden in het gezin. Het kostwinnerplusmodel, oftewel het anderhalfverdienersgezin komt in de praktijk het meest voor. De vader blijft vaak hoofdkostwinner en moeder geeft de hoofdverantwoordelijkheid over de zorg en de opvoeding moeilijk uit handen. (Distelbrink e.a., 2005; Grünell, 2001). Driekwart van de vrouwen heeft toch nog steeds de hoofdverantwoordelijkheid over de zorg en opvoeding van de kinderen. Uit het onderzoek ‘Staat van het kind’ blijkt dat de zorg door mannen jaarlijks slechts met enkele minuten toeneemt. Vooral de tijd die vaders alleen doorbrengen met hun kind blijkt niet toe te nemen, omdat het anderhalfverdienersgezin de norm is (Brandt, 2006).

Er is echter een grote variëteit waarneembaar tussen vaders. Zowel het traditionele kostwinnersgezin als het moderne tweeverdienersmodel waarbij ouders allebei evenveel werken komt voor in Nederland. De meer moderne gezinnen staan het meest open voor formele opvoedingsondersteuning. Door het verschil in idealen en praktijken ontstaan in gezinnen met een gelijkwaardige taakverdeling de meeste conflicten rond de opvoeding. Dit geldt zowel voor autochtone als allochtone gezinnen. Opvoedingsondersteuning zou ouders kunnen helpen bij de onderlinge afstemming (Distelbrink e.a., 2005; Grünell, 2001).

Naast de sociaal-economische status blijken motivatie, vaardigheden en zelfvertrouwen, ondersteuning en het werk van de vader, factoren te zijn die de betrokkenheid van de vader beïnvloeden (Lamb, 2004). Door onder andere het emancipatiebeleid lijken vaders steeds gemotiveerder om meer betrokken te zijn bij de opvoeding van hun kinderen. Een belemmerende factor is echter de onzekerheid van veel vaders over hun zorgcapaciteiten. Bovendien geeft de moeder de zorg vaak niet graag uit handen. Werkgevers bieden vaders ook weinig ruimte om meer betrokken te zijn bij hun kind. Volgens Lamb (2004) kunnen werkgevers en het beleid van de overheid vaders stimuleren om een grotere bijdrage aan de opvoeding te leveren.

De invloed van de vader is van groot belang voor de ontwikkeling van een kind. Een kind kan zich optimaal ontwikkelen wanneer er een veilige gehechtheidsrelatie tussen vader en kind bestaat. Bovendien zetten vaders jonge kinderen aan tot autonomie en exploratie, zij hebben een belangrijke rol in de ontwikkeling van een gender-identiteit van hun kind, leren kinderen met name fysieke bezigheden en spel en zij zijn tot slot meer prestatiegericht in hun opvattingen over opvoeding (Van Dijken & Tavecchio, 1998; Veendrick e.a, 2004; Fagot, 1995; Rispen e.a., 1996).

Specifieke behoeften ten aanzien van opvoedingsondersteuning

Naast kennis over de rol van vaders bij de opvoeding is het voor een effectief ondersteunend aanbod van belang te weten in hoeverre risico- en moeilijk bereikbare vaders specifieke behoeften hebben ten aanzien van opvoedingsondersteuning. Vaak zijn er extra inspanningen nodig of is een meer specifiek aanbod wenselijk om ook die vaders te bereiken die uit zichzelf niet zo gauw om opvoedingsondersteuning zullen vragen (NIZW, Jeugd, 2006). Vaders met een lage sociaal economische status hebben over het algemeen te maken met een verhoogd risico op problemen bij de opvoeding en ontwikkeling van hun kinderen. Doorgaans hebben allochtone vaders, vluchtelingen, alleenstaande/gescheiden vaders en jonge vaders ook een groter risico op problemen (Snijders, 2006).

Hoewel de meeste allochtone vaders aangeven de opvoeding goed aan te kunnen staan zij open voor opvoedingsondersteuning via een televisieprogramma, informatieve steun, onderwijs- ondersteuning en discussies met andere ouders. Daarnaast zouden er meer doe-activiteiten voor vaders aangeboden moeten worden. De school is voor allochtone vaders een belangrijk onderdeel van hun netwerk en daardoor een geschikte locatie voor het aanbieden van activiteiten (Distelbrink e.a., 2005).

De positie van de vaders in vluchtelingengezinnen verdient meer aandacht, omdat hier nog te weinig over bekend is. Deze vaders kunnen hulp gebruiken bij het invullen van hun nieuwe vaderrol in Nederland. De puberteit is voor hen een belangrijk thema in de opvoeding, onder andere omdat zij vaak verantwoordelijk zijn voor de begeleiding van hun kinderen in schoolzaken. Ook voor deze vaders is de school een geschikte locatie voor het aanbieden van hulp (Distelbrink e.a., 2005; Pels & Gruijter, 2005).

Opvoedingsondersteuning aan alleenstaande/ gescheiden vaders zou bepaalde problemen bij de ontwikkeling van het kind kunnen voorkomen. Volgens Tromp en Orbons (2004) hebben kinderen die opgroeien zonder vader een veel grotere kans op problemen. De betrokkenheid van de vaders blijkt zowel voor, tijdens en na de scheiding van groot belang en dit moet gestimuleerd worden. Het is echter onduidelijk in hoeverre vaders hier behoefte aan hebben. Dit geldt ook voor tienervaders. Zij zitten vaak niet op hulp te wachten, maar door een aantal risicofactoren is de kans op problemen groter in deze groep (Beers, 2004; Zeevaart, 2005).

Projecten en activiteiten opvoedingsondersteuning voor vaders

In Nederland bestaan er verschillende projecten en activiteiten voor vaders ter ondersteuning van de opvoeding. In de vorm van voorlichting en informatieverstrekking bestaan er verschillende brochures en boeken. Ook bestaat er een tijdschrift met specifiek aandacht voor vaders. In Rotterdam vindt ieder jaar het vaderproject plaats. Eén week zijn vaders extra in beeld bij de kinderopvang waar hun kind participeert. Vaders doen dan activiteiten voor of met hun kind (Stichting de Meeuw, 2006). Verder is een workshop gevonden voor aanstaande vaders en vaders met pasgeborenen. Vaders kunnen tijdens een groepsbijeenkomst werken aan een persoonlijk vaardigheidsplan waarin zij hun visie op het vaderschap formuleren en aangeven hoe zij willen omgaan met de balans tussen werken en zorgen (IkVader, 2006). Ook zijn vaardigheidstrainingen gevonden in het aanbod voor vaders. Het betreft vier oudercursussen waarvan drie gericht zijn op allochtone ouders, onder andere de cursus “De band met uw kind” voor Turkse en Marokkaanse vaders. Daarnaast zijn er meerdere groepsbijeenkomsten gevonden, waaronder het project, ‘Mi Tesoro’ van JSO, voor Antilliaanse vaders. Ten slotte bestaan er meerdere vadercentra in Nederland. Hier kunnen vaders laagdrempelige cursussen volgen en gedachten uitwisselen met ander vaders.

Belemmerende factoren en succesfactoren voor een effectief en aantrekkelijk aanbod

Er zijn een aantal belangrijke factoren die een bijdrage kunnen leveren aan een effectief en aantrekkelijk aanbod voor vaders en beroepskrachten. Ten eerste blijkt uit onderzoek dat vaders een voorkeur hebben voor mannelijke medewerkers boven vrouwelijke medewerkers (Mak & Pels, 2005). Vaders voelen zich meer op hun gemak wanneer persoonlijke zaken met mannen kunnen worden besproken. Bovendien fungeren deze mannelijke medewerkers als rolmodel voor andere mannen waardoor vaders aangemoedigd worden om op een positieve en zorgzame manier met hun kinderen om te gaan (Raikes & Bellotti, 2006).

Een tweede belangrijke factor om mee te nemen in het specifieke aanbod voor vaders is dat hun voorkeur uitgaat naar actieve interventies. Vaders hebben over het algemeen minder behoefte aan praten dan moeders en willen liever wat meer actie (Distelbrink et al., 2005).

Tijdstip waarop projecten en activiteiten aangeboden worden is een derde factor. Het huidige aanbod van activiteiten wordt vaak op tijden aangeboden dat mannen werken. Bij het evaluatierapport, naar opvoedingsvaardigheden aan Marokkaanse ouders in Utrecht, kwam naar voren dat voor vaders het tijdstip van de cursus niet geschikt was en veel mannen het lastig vonden iedere avond aanwezig te zijn (Van Bergen, 2003).

Tot slot de laatste factor, het aansluiten bij vaders. Allereerst, om vaders meer geïnteresseerd te krijgen voor opvoedingsondersteuning is het belangrijk om interesse te tonen in de vader, zoals zijn culturele achtergrond. Daarnaast bestaan er allerlei manieren waarmee de omgeving een positieve bijdrage levert en de man bewust maakt dat opvoeden ook iets is wat hem aangaat (Fletcher, 2004). Een positieve sfeer kan bijvoorbeeld gecreëerd worden met behulp van het vaderpakket, ontworpen door Fathers Direct (2006). Dit pakket bestaat uit posters waarmee vaders bewust worden gemaakt van hun vaderrol.

Afstemming aanbod en behoeften van vaders

Vaders zijn positief over het uitwisselen van meningen en ervaringen met andere vaders. Dit kan goed plaatsvinden in de vorm van groepsgesprekken (Distelbrink et al., 2005). Veel activiteiten zijn volgens de groepsbenadering. Deze benadering is kostenbesparend en efficiënt. Meerdere vaders worden namelijk tegelijkertijd bereikt. Een goedlopende groep kan wederzijds feedback, gezamenlijke steun, aanmoediging en vergelijking met anderen opleveren (McBride & Lutz, 2004).

De vorm voorlichting en informatieverstrekking past bij de behoefte van vaders die positief staan tegenover vrijblijvende vormen van informatieve steun (Distelbrink et al., 2005). Bij de vadercentra zijn de vrijblijvende vormen terug te vinden. De nadruk ligt op doe-activiteiten. Er worden veel laagdrempelige cursussen aangeboden en het is een plek waar mannen leren samenwerken of gedachten kunnen uitwisselen over onderwerpen die elders niet zo gemakkelijk aan bod komen (Gemeente Den Haag, 2002).

Er is een groot aanbod aan vaardigheidstrainingen gevonden, ook in de vorm van een oudercursus. Uit de literatuur is gebleken dat dit veel inspanning kan vereisen van vaders. De educatieve programma's en workshops richten zich vaak op het vergroten van kennis en zijn daardoor concreter (McBride & Lutz, 2004). Dit past bij vaders die behoefte hebben aan beroepskrachten die specifiek zijn over wat vaders moeten doen, wanneer ze aanwezig moeten zijn en waarom ze daar zijn.

Aanbevelingen voor opvoedingsondersteuning

Vaders vervullen een belangrijke rol in de opvoeding van hun kinderen en daarom zal er geïnvesteerd moeten worden in activiteiten die vaders aanspreken. Op basis van de literatuuronderzoeken en de groeps gesprekken kunnen de volgende aanbevelingen gedaan worden voor de ontwikkeling van een effectief opvoedingsondersteunend aanbod voor vaders:

1. Meer aandacht voor vaders

Gezien de specifieke behoeften van vaders dient hulp apart aangeboden te worden voor vaders. Vaders geven hier ook de voorkeur aan. Opvoedingsondersteuning aan vaders zou eventueel afgewisseld kunnen worden met bijvoorbeeld bijeenkomsten voor vaders en moeders samen. Een dergelijke opbouw is vooral wenselijk als het gaat om de onderlinge afstemming in de opvoeding. Met name in de gezinnen die zich kenmerken door het kostwinnerplusmodel komen veel conflicten voor. Moeders vinden het vaak moeilijk om taken af te staan aan de partner, terwijl vaders onzeker zijn over de nieuwe opvoedingstaken. Een grotere betrokkenheid van mannen bij de opvoeding kan daarom niet los gezien worden van de moeder.

2). Ontmoetingsruimte voor doe-activiteiten

Vaders geven voorkeur aan doe-activiteiten en zijn veel minder gericht op praten waar moeders echter wel de voorkeur aan geven. Het opvoedingsondersteunende aanbod combineren met sport en spelletjes is een goede optie (Distelbrink, Geense & Pels, 2005; Fletcher, 2004). Daarnaast hebben vaders behoefte aan een plek waar zowel kinderen/jongeren als vaders zich kunnen vermaken. In een dergelijke ruimte kunnen doe-activiteiten georganiseerd worden voor vaders en kinderen. Vaders zijn hierdoor actief met hun kind bezig waardoor de betrokkenheid vergroot wordt. Tevens kunnen kinderen zich op deze manier uitleven en blijven zo van de straat. Via deze (gezellige) activiteiten in een informele sfeer kan indirect ingespeeld worden op bepaalde opvoedingsvragen van vaders. Daarnaast kunnen cursussen, thema-avonden, praatgroepen aangeboden worden. Een ontmoetingsruimte kan een locatie zijn waar vaders al regelmatig komen. De school of de moskee zou een geschikte locatie kunnen zijn voor het aanbieden van activiteiten. Voor allochtone vaders is de school een belangrijk onderdeel van hun netwerk.

3). Opzet interventie

Het is belangrijk te investeren in een omgeving die vaders aanspreekt, beroepskrachten die rekening houden met de cultuur en concreet en gestructureerd te werk gaan (Fletcher, 2004). Een voorbeeld van dit laatste zijn foto's en praktische ideeën en adviezen. De hulp voor vaders moet doel- en resultaatgericht zijn. Wanneer de behoeften van vaders overeenkomen met de concrete doelen van de activiteit/ interventie haken zij minder snel af. Vaders moeten in een korte periode ergens naar toe kunnen werken. Langdurige activiteiten vormen een drempel voor veel vaders om deel te nemen. Vaders geven de voorkeur aan een groepsgericht aanbod. Indien vaders redelijk goed Nederlands spreken kan dit een diverse groep vaders zijn van verschillende (culturele) achtergronden. Daarnaast zou hulp aangeboden moeten worden op een tijdstip dat het vaders

schikt. Doordeweeks werken vaders vaak en in het weekend willen ze tijd met hun kinderen doorbrengen, wordt er boodschappen gedaan en moeten kinderen vaak naar taalles of de moskee. De interventie zou kunnen aansluiten bij bestaande activiteiten van vaders. Een interventie in de moskee of tijdens de taallessen van hun kinderen is voor vaders efficiënt.

Daarnaast kan een mannelijke medewerker het voor vaders prettiger maken om te praten over problemen (Raikes & Bellotti, 2006). Helaas zijn er naar verhouding weinig mannelijke professionals werkzaam in de opvoedingsondersteuning en aanverwante voorzieningen. Tijdens de groepsgesprekken is overigens niet duidelijk naar voren gekomen dat vaders meer behoefte hebben aan mannelijke beroepskrachten.

4). Reclame maken voor opvoedingsondersteuning aan vaders

Vaders moeten op de hoogte zijn van het specifieke aanbod. Vaders kunnen geïnformeerd worden over cursussen, zoals 'de band met uw kind'. Ook kan de omgeving zich meer aanpassen aan vaders. Positieve beelden van vaders op de muur, in brochures en in de publiciteit maken vaders meer bewust dat de opvoeding iets is dat hen ook aangaat. Door bijvoorbeeld posters op te hangen in werkkruimtes en thuis worden vaders bewust gemaakt van de vaderrol (Fletcher, 2004).

5). Thema's die vaders belangrijk vinden

Bij vragen over dagelijkse conflictsituaties blijkt overmatig televisie kijken en computeren een probleem voor vaders. Ook over de invloed van de media maken zij zich zorgen. In het huidige aanbod zijn geen activiteiten gevonden die ingaan op deze verontrusting van vaders. Andere thema's die vaders uit het onderzoek aanspreken zijn integratie, vooroordelen en discriminatie. Deze onderwerpen hebben invloed op de opvoeding. Wellicht staan meer vaders open om over opvoeding te praten wanneer het onderwerp opvoeding vervangen wordt door één van de bovenstaande thema's. Veel vaders willen een goede toekomst voor hun kind en voelen zich hier verantwoordelijk voor. Schoolzaken is een belangrijk hoofdthema waar vaders zich zorgen om maken. Een betere communicatie tussen school en vaders zou een hoop problemen kunnen voorkomen. Schoolpersoneel (docenten, schooladviseurs e.d.) en vaders zouden met elkaar in contact moeten komen om te praten over de omgang met school en opvoedingszaken van hun kinderen. Hierdoor ontstaat meer wederzijds begrip en worden vooroordelen van beide kanten weggenomen.

6. Werving vaders

De werving van vaders kost veel tijd. De school en de moskee zijn goede plaatsen voor het bereiken van vaders. Er kan gebruik worden gemaakt van sleutelfiguren voor het werven van vaders. Ook kunnen vaders die al actief zijn op dit gebied benaderd worden zoals vaders in een vadercentrum of buurthuis. Zij kunnen andere vaders benaderen voor activiteiten. Een andere mogelijkheid is om vaders te bereiken via moeders. Veel moeders maken gebruik van opvoedingsondersteuning. Vaders kunnen op deze manier gestimuleerd worden om deel te nemen aan een opvoedingsondersteunend aanbod specifiek voor vaders.

Literatuurlijst

- Bakker, I., Bakker, K., Dijke, A. van & Terpstra, L. (1998). *O & O in perspectief. Nederlands instituut voor zorg en welzijn (NIZW)*. Utrecht.
- Beers, M. van. (2004). Aandacht voor vaders. Verkregen op 30 oktober, 2006, van www.pedagogiek.net
- Bergen, A. van (2003). *Evaluatierapport cursus opvoedingsvaardigheden voor Marokkaanse ouders in Kanaleneiland*. Utrecht: gemeentelijke geneeskundige en gezondheidsdienst.
- Brandt, E. (2005). Trouw, 21-01, *De staat van het kind*.
- Dijken, K.S. van & Tavecchio, L.W.C. (1998). De pedagogische betekenis van vaders. *Kind en adolescent, 19*, 68-77.
- Distelbrink, M., Geense, P. & Pels, T. (2005). *Diversiteit in vaderschap: Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Fagot, B.I. (1995). Parenting boys and girls. In M.H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting. Volume 1: Children and parenting* (pp. 163-184). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fathers Direct. (2006). *Dad pack*. Verkregen op 24 oktober, 2006, van <http://www.fathersdirect.com/index.php?id=0&clD=435>
- Fletcher, R. (2004). *Bringing fathers in Handbook: how to engage with men for the benefit of everyone in the family*. Newcastle: The University of Newcastle.
- Gemeente Den Haag. (2002). *Vadercentrum Den Haag, multiculturele energie*. {Brochure}. Den Haag:NDR.
- Grünell, M. (2001). Mannen zorgen. Verandering en continuïteit in zorgpatronen. Amsterdam: Aksant.
- Ikvader. (2006). *Workshops*. Verkregen op 21 september, 2006, van <http://www.ikvader.nl/workshops>
- Lamb, M.E. (2004). *The role of the father in child development, 4th ed*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

- Leseman, P., Fahrenfort, M., Hermanns, J. & Klaver, A. (1998). *De experimenten opvoedingsondersteuning: leermomenten en toekomstperspectieven. Samenvatting van de onderzoeksresultaten en aanbevelingen*. Amsterdam/ Den Haag: SCO-Kohnstamm Instituut/ B&A Groep Beleidsonderzoek en –advies.
- Mak, J. & Pels, T. (2005). Ondersteuning van opvoeders in Alphen aan den Rijn. Een analyse van aanbod en vraag. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- McBride, B.A. & Lutz, M.M. (2004). Intervention: Changing the Nature and Extent. In M.E. Lamb (Ed.), *The Role of the Father in Child Development* (pp. 446-475). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- NIZW, Jeugd (2006). Effectiviteit van opvoedingsondersteuning. Verkregen op 21 oktober 2006, van www.opvoedingsondersteuning.info
- Pels, T. & Gruijter, M. (2005). *Vluchtelingengezinnen: opvoeding en integratie*. Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Snijders, J. (2006). *Factsheet ouders en hun behoeften aan opvoedingsondersteuning*. Utrecht: NIZW.
- Raikes, H.H. & Bellotti, J. (2006). Two Studies of Father Involvement in Early Head Start Programs: A National Survey and a Demonstration Program Evaluation. *Parenting: science and practice*, 6, 229-242.
- Rispens, J., Hermanns, J.M.A., & Meeus, W.H.J. (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Sameroff, A.J. & Chandler, M.J. (1975). Transactional models in early social relations. *Human development*, 18, 65-79.
- Stichting de Meeuw. (2006). *Project vaders*. Verkregen op 16 oktober, 2006, van <http://www.de-meeuw.nl/vaders>
- Tromp, P & Orbons, W. (2004). Reformatorisch Dagblad Forum. Verkregen op 25 oktober, 2006, van www.refdag.nl
- Vandemeulebroecke, E., Crombrugge, H., Janssens, J. & Colpin, H. (Red.). (2002). *Gezinspedagogiek. Deel II. Opvoedingsondersteuning*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Veendrick, L., Tavecchio, L.W.C., & Doornenbal, J. (2004). Jongens als probleem. Inleiding bij het themadeel. *Pedagogiek*, 24, 12-23.

Verkleij, A. (2006). Vaders zijn een goudmijn voor de steun aan baby's. *Vroeg, juni*, 20-23.

Zeevaart, S. (2004). *Tienervaders. Een verkennend onderzoek naar de invloed van de het vaderschap op hun verdere leven en de behoefte aan hulpverlening*. Scriptie Universiteit Groningen.

Zeijl, E., Crone, M., Wiefferink, K, Keuzenkamp, S. & Reijneveld, M. (2005). *Kinderen in Nederland*. Den Haag/Leiden: SCP/TNO.